

YARASA ÇORBASI: KORONAVİRÜS HAKKINDA MODERN ÇAĞIN MİTLERİ VE ŞEHİR EFSANELERİ*

'The Bat Soup Myth': An Evaluation on Contemporary Myths and Urban Legends about Coronavirus

Dr. Mustafa DUMAN**

ÖZ

Covid-19 olarak adlandırılan ve ülkemizde yaygın olarak "koronavirüs" adıyla bilinen virüs salgını hakkında gerek sosyal medyada gerekse diğer iletişim kanallarında pek çok bilgi paylaşılmaktadır. Bu bilgilerin çoğu, "yalan haber" bağlamında değerlendirilebilecek metinlerde yer almaktadır. Bu metinlerin mit, şehir efsanesi, dedikodu ve söylentilerle de yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bu ilişki yaratım-aktarım süreci açısından daha iyi gözlemlenebilir. "Modern" insan, gündelik hayatta karşılaştığı sorunlara mevcut teknolojiyle çözüm bulurken teknolojinin ve şu ana kadar sahip olunan bilgi birikiminin koronavirüsün kaynağı ve tedavisi hakkında net bir cevap bulamaması, söz konusu anlatıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, koronavirüsün kaynağının ve tedavisinin ne olduğu, tedavi edilemezse insanlığın sonunun ne olacağı hususunda sürekli bir metin üretimi ortaya çıkmaktadır. Bu metinler ise sosyal medya kanalları aracılığıyla küresel anlamda oldukça hızlı bir şekilde yayılmaktadır. Ayrıca bu metinler, elektronik ortamdan koparak insanların gündelik hayatta birbirlerine anlattıkları "hikayeler"e dönüşmektedir. Anlatıcı ve dinleyicilerin temel gayesi ise bilinmez olanı anlamlandırmaya çalışmaktır. Bu bağlamda koronavirüs sadece fen bilimlerinin incelediği bir konu olmaktan çıkıp, başta psikoloji ve antropoloji olmak üzere insan davranışını anlamaya çalışan tüm disiplinlerin çalışma alanına girmektedir. Söz konusu koronavirüs hakkındaki efsaneler, yalan haberler ve diğer anlatılar olduğunda, halk bilimi merkezli bir incelemenin yapılması da zorunlu hale gelmektedir. Bu nedenle, bu makalede salgın hakkında üretilen mitler, şehir efsaneleri, dedikodular, söylentiler ve yalan haberler; ortaya çıkış nedenleri, metinlerin yayılma sürecindeki etkin faktörler, metinlerin türsel özellikleri ve işlevleri bakımından ele alınmıştır. Bu doğrultuda makalenin amacı, koronavirüsün kaynağına dair ortaya çıkan şehir efsanelerinin kökenini belirlemeye çalışmaktır. Ayrıca, bu efsanelerin oldukça kısa sürede yayılması ve bilinirlik kazanmasının nedenlerini tartışmaya açmak makalenin bir diğer amacıdır. Makalede yer verilen metinler alan araştırması neticesinde derlenmiştir. Ancak bu alan araştırmasında klasik derleme yöntemlerinden olan mülakat, gözlem ya da anket kullanılmamış; bunun yerine söz konusu efsanelerin yayıldıkları ana meca olan internet ortamında bir derleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bunun için; Google Trends, Twitter Trend Topics ve hashtags (konu etiketleri) ve benzer şekilde Facebook'ta da konu etiketlerinden faydalanılmıştır. Bu derleme alanlarında, 2020 Mart, Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan taramalar (derlemeler) yapılmıştır. Bu haliyle, internet ortamındaki folklorik bilginin derlenmesinde takip edilebilecek bir "çevrim içi alan araştırması" denemesi yapıldığını ifade etmek mümkündür. Makalede, koronavirüsle ilgili en fazla paylaşılan ve "inanılan" şehir efsaneleri örneklem olarak belirlenmiş ve bu örnekleme desteklemek adına, bu süreçte ortaya çıkan çeşitli dedikodu ve söylentilerden de faydalanılmıştır. Bu anlatıların paylaşım kanalları, paylaşımcıları ve alıcılarının iletişim süreci; içerik ve yapı özellikleri de makalenin kapsamı dahilinde ele alınan hususlardır.

Anahtar Kelimeler

Koronavirüs, şehir efsanesi, yalan haber, mit, aktarım ortamı.

ABSTRACT

Much information has been shared on both social media and other communication channels about the virus epidemic called Covid-19, which is commonly known in Turkey as "koronavirüs". A lot of this information is based on sources and reports that should be considered "fake news" because they are simply not based on reality or facts. Information sources and reports such as these share many similarities with myths, urban legends, gossip, and rumors in terms of their structural units and fictiveness. While it may seem to most people that so far "modern man" has found technological solutions to most of the problems faced in everyday life, they still appear to turn to the familiar "primitive" attitudes when faced with unresolved "novel" problems, which

* Geliş tarihi: 16 Nisan 2020 - Kabul tarihi: 1 Eylül 2020
Duman, Mustafa. "Yarasa Çorbasi: Koronavirüs Hakkında Modern Çağın Mitleri ve Şehir Efsaneleri"
Millî Folklor 127 (Güz 2020): 59-71

** Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye,
mustafa.duman@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9689-4034.

have led to the rise of such false or unsubstantiated narratives we now see regarding the Coronavirus. Therefore, one can say there is a continuous production of texts about the source/origin of an unknown problem similar to creation myths or other narratives based on beliefs. Unlike the mythical era, these texts are spread globally very rapidly through social media channels. Additionally, once passed from the various media sources to the public ear, these reports become “stories” the people tell each other in daily life. And the main purpose of the narrators and listeners is to try to understand the unknown. In this context, Coronavirus is not only a subject studied by sciences, but also becomes a subject which must be analyzed by such disciplines that aim to understand human behavior, especially psychology and anthropology. When it comes to fake news and other narratives about the Coronavirus, a folklore-centered study is also imperative due to their kinship with traditional narratives. Therefore, in this study, myths, urban legends, rumors, and fake news about the virus are evaluated in terms of the motivating factor and other reasons behind the creation and emergence of the reports, the effective factors in the process of the spread of reports, and the general characteristics and functions of the reports. Accordingly, it is possible to state that the main purpose of this essay is to try to determine the origin of the urban legends about Coronavirus. In addition, another purpose of the present study is to discuss the reasons why these legends spread and gained awareness in a very short time. The legends analyzed in this study were compiled through a field research. However, the classical methods were not used in this field-work; instead, a new compilation method was carried out on the internet, the main medium where these legends are spread, in 2020 March, April and May. For this; Google Trends, Twitter Trend Topics and hashtags and Facebook hashtags have been used. Based on this survey, the most shared and “believed” urban legends about Coronavirus were determined as samples of this study, and various rumors and gossips emerged during this process were also used to support this sample.

Key Words

Coronavirus, urban legend, fake news, myth, transmission environment.

Giriş

Tüm dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgını, hakkında ortaya atılan komplo teorileri ve yalan haberler nedeniyle sadece pozitif bilimlerin incelediği bir konu olmaktan çıkıp başta psikoloji, sosyoloji ve antropoloji olmak üzere insan davranışını anlamaya çalışan tüm disiplinlerin çalışma alanına girmeye başlamıştır. Koronavirüs hakkında ortaya atılan yanlış bilgilerin belirli formlardaki yayılma süreci ve anlatıcı-dinleyici (paylaşıcı-alıcı) ilişkisi ise halk bilimi disiplini çerçevesinde ele alınması gereken bir konu halinde dönüşmüştür. Folkloristler olarak bizler inanca dayalı anlatı türlerini, ritüelleri ve diğer uygulamaları incelerken insanların bu ürünleri neden ürettiklerini de anlamaya çalışırız. James Deutsch’un folklor ve koronavirüs hakkında kaleme aldığı popüler yazısı da (Deutsch 2020) bu hususa dikkat çekmektedir. Bu nedenle, bu süreçte ortaya çıkan yalan haberlerin, söylentilerin ve şehir efsanelerinin yaratım-aktarım unsurları, yapı ve içeriklerinin halk bilimi merkezli bir çalışmada ele alınması gerekmektedir.¹ Koronavirüs etrafında oluşan halk bilgisi ile ilgili olarak ABD’deki çeşitli folklor kuruluşlarının oluşturduğu veri tabanları² ve sözlü tarih-folklor merkezli projeler³ uluslararası ölçekte folkloristlerin bu konuya eğildiğini göstermektedir. Bu gerekçelere bağlı olarak makalemizde koronavirüs hakkında üretilen mitler, şehir efsaneleri, dedikodular, söylentiler ve yalan haberleri belirgin birkaç özelliği bakımından ele aldık. Bu özellikler ise şunlardır; metinlerin ortaya çıkış nedenleri, metinlerin yayılma sürecindeki etkin faktörler, metinlerin türsel özellikleri ve işlevleri.

Amacımız modern tıbbın çare aradığı bir virüs salgınına bir halk bilimi çalışmasında ele almak olduğu için, makalede irdelenecek konular üzerinde biraz daha ayrıntılı bir açıklama yapmamız uygun olacaktır. Öncelikle, mit üretimi bağlamında “ilkel” ve “modern” karşılaştırması yapmak, makalede ulaşılmak istenen sonuçlardan biri değildir. Zira insanlığın sahip olduğu “açıklanamayan bir hususu belirli bir mantık içerisinde mitler vasıtasıyla açıklama eylemi”ni ortaya koymak, malumun ilamından başka bir şey olma-

yacaktır. Bu nedenle makalede, koronavirüsün kaynağına dair ortaya çıkan şehir efsanelerinin kökenini belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca, bu efsanelerin oldukça kısa sürede yayılması ve bilinirlik kazanmasının nedenlerini tartışmaya açmak makalenin bir diğer amacıdır. İnanca dayalı türler olarak değerlendirilen mit ve efsanelerin ve ayrıca bir anlatı türü olarak değerlendirilmeler bile, anlatı-icracı-icra ortamı temelinde oluşmaları bakımından folklorun inceleme alanına giren dedikodu, söylenti ve yalan haber gibi söylem türlerinin iç içeliğini koronavirüs efsaneleri bağlamında tartışmaya açmak, makalenin hedefleri arasında yer almaktadır.

Makalede takip edilen yöntem ve makalenin kapsam ve sınırlılıkları da bu amaçlar doğrultusunda belirlenmiştir. Makalede yer verilen metinler, internet ortamında 2020 Mart, Nisan ve Mayıs aylarında yürütülen bir “alan araştırması” yoluyla derlenmiştir. Bunun için; *Google Trends*, *Twitter Trend Topics* ve *hashtags* (konu etiketleri) ve benzer şekilde *Facebook*’ta da konu etiketlerinden faydalanılmıştır. Bu derleme hem Türkçe hem de İngilizce olarak, “yarasa çorbası”, “yarasaçorbası”, “biyolojik silah” ve “koronavirüs” etiketleri üzerinden yapılmıştır. Bu haliyle makalede, internet ortamındaki folklorik bilginin derlenmesinde takip edilebilecek bir “çevrim içi alan araştırması” denemesi yapıldığını ifade etmek mümkündür. Makalede, koronavirüsle ilgili en fazla paylaşılan ve “inanılan” şehir efsaneleri örneklem olarak belirlenmiş ve bu örneklemi desteklemek adına, bu süreçte ortaya çıkan çeşitli dedikodu ve söylentilerden de faydalanılmıştır. Bu anlatıların paylaşım kanalları, paylaşımcıları ve alıcılarının iletişim süreci, içerik ve yapı özellikleri de makalenin kapsamı dahilinde ele alınan hususlardır.

Metin: Bir Yaratılış ya da Yok Oluş Anlatısı olarak “Yarasa Çorbası” Efsanesi ve Diğerleri

Dünya Sağlık Örgütü raporlarına⁴ göre Aralık 2019 tarihinde ortaya çıktığı iddia edilen koronavirüs, çıkış noktası olduğu düşünülen Çin’in Wuhan kentinde kısa sürede bir salgın halini almıştır. Mart ayı itibarıyla de dünyanın pek çok ülkesinde görüldükten sonra Türkiye’de ilk vakalara rastlanıldığı Sağlık Bakanlığı tarafından duyurulmuştur. Hastalığın tedavisinde yol kat edilmişse de henüz bilinen bir tedavi yöntemi ya da önleyici aşı ortaya çıkmamıştır. Hal böyleyken ve virüsün bulaşması neticesinde hayatını kaybeden insanların sayısı her geçen gün artarken küresel düzeyde bir kaos baş göstermiştir. Kaosun en önemli nedeni ise virüs kaynağının tam olarak bilinmemesi ve salgının önüne etkili bir biçimde geçilememesidir.

Günümüz insanının pek de alışık olmadığı bu belirsizlik süreci ve küresel kaotik ortam, salgının kaynağı hakkında yalan haberlerin, komplo teorilerinin ve şehir efsanelerinin ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle sosyal medya platformlarında hızlı bir şekilde yayılan bilgi kirliliği, belirli birkaç küresel şehir efsanesini ve yok oluş miti olarak da kabul edilebilecek internet anlatısını ortaya çıkarmıştır. Virüsün kaynağı hakkında üretilen anlatılardan ikisi, kurgusu bakımından insanları tatmin ettiği için küresel ölçekte bir bilinirlik kazanmıştır. Bu iki anlatıyı “Yarasa Çorbası” efsanesi ve “Biyolojik Silah” efsanesi/komplo teorisi olarak adlandırabiliriz. Üretilen bu anlatıları içerik bakımından değerlendirmeden önce, terminolojimiz ve bu anlatıların içerikleri hakkında birkaç açıklama yapmamız faydalı olacaktır.

1. Şehir efsanesi ile mit terimleri, konunun uzmanı olmayanlar tarafından birbiri yerine çok fazla kullanılsa da bazı önemli açılardan birbirlerinden ayrılırlar. Bunlar; anlatıda zaman-mekân, inanılabilirlik ve anlatım ortamıdır. Her iki anlatı türü de bir yaratılış, yeniden yaratılış, ortaya çıkışı, türeyişi veya yok oluşu konu edinse de mitlerde zaman ve mekân

bilinen dünyanın ötesiyken şehir efsanelerinde zaman günümüz, mekan da günümüz dünyasıdır. Mitlere bir kutsiyet atfedilirken şehir efsaneleri ağızdan ağıza dolaşan tevatürler olarak değerlendirilebilir. Bu iki türü birbirinden ayıran bir diğer önemli husus ise anlatıcılarıdır. Mitin kendisine kutsiyet atfedilen özel bir anlatıcısı ve anlatı ortamı varken şehir efsanelerinde böylesi bir durum söz konusu değildir. Bu farklılıklara rağmen şehir efsanelerini modern çağın mitleri olarak değerlendirmek mümkün olabilir. Çünkü günümüzde kendisine kutsiyet atfedilen metinlerin üretimine ihtiyaç kalmamış, yaratılış ve yok oluşa dair bilgiler kutsal kitaplar ve “bilimsel” çalışmalar tarafından şimdilik tatmin edilmiştir. Dolayısıyla çoğu toplum için “mitik dönem” bitmiştir. Ancak halen, mevcut teknolojinin ve bilgi birikiminin cevap veremediği koronavirüs gibi güncel sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu sorunlara cevap arama ihtiyacı ise şehir efsanelerini doğurmaktadır. Benzer ihtiyaçlarla dedikodu ya da söylentiler de (bk. Difonzo ve Bordia 2007) ortaya çıkmaktadır.

Mit ile şehir efsanesi arasında böylesi bir ayırım söz konusuysen, incelemeye konu edilen anlatıların sosyal medyada üretilen haber etiketli metinler olması, “yalan haber” kavramına da değinmemizi gerektirmektedir. Daha önce kaleme aldığımız bir yazımızda (Duman 2019a) yalan haberlerle geleneksel anlatılar arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak tartıştığımız için burada doğrudan “yalan haber”in, hakikat ötesi (post-truth) çağda şehir efsanelerinin yayılmasını sağlayan kanallar (anlatı ortamı, anlatı konsepti) olduğunu ifade edebiliriz.

2. Çağımızın en büyük sorunu olarak kabul edilen yalan haber aracılığıyla yayılan koronavirüs hakkındaki anlatılar hem bir yaratılış hem de yok oluşu esas almaktadır. Bu bağlamda küresel düzlemde en fazla mutabık olunan şehir efsanesi Yarasa Çorbası ile ilgili olandır. Yarasa Çorbası efsanesinin yayılmasına sebep olan video, bir gezi “blogger”ı olan Wang Mengyun tarafından 2016 yılında yapılan bir gastronomi programına aittir. Söz konusu video Çin’de değil, bir Pasifik adası olan Palau’da kaydedilmiştir. Mengyun, bölgeyi tanıtırken yarasa çorbası da dahil olmak üzere diğer yerel lezzetleri de tatmıştır ve 2016’da henüz böyle bir salgın yoktur.⁵

Koronavirüsün kaynağının tam olarak bulunamaması ve hastalığın ilk olarak Çin’de ortaya çıkması ve muhtemel kaynağının yarasalar olduğunun iddia edilmesi nedeniyle, video hakkında ortaya atılan kişisel görüşler bir araya gelerek kurgusal açıdan insanları tatmin edecek bir hale dönüşmüş ve Yarasa Çorbası efsanesi bu şekilde ortaya çıkmıştır. Tatmin etme kavramı sübjektif bir değerlendirme olarak kabul edilebilir; ancak bu şehir efsanesinin çeşitli medya platformlarında hatta ulusal haber ajanslarında paylaşılma oranı⁶ bu değerlendirmeyi destekleyen kanıtlar olarak kabul edilmelidir.

Bu süreç, bir açıdan günümüz insanının inanılabilir metinler üreterek belirsizliği giderme uğraşı olarak görülebilir. Anlatıdaki kaos getiren tip ise Çinlilerdir. Çin mutfağının pek çok kişi tarafından aşırılıklar mutfağı olarak değerlendirilmesi ve Çinlilerin “vahşi” ve kötü bir beslenme alışkanlığına sahip oldukları⁷ düşüncesi –ki bu durumu bir kalıp yargı (stereotyping) olarak değerlendirebiliriz- bu şehir efsanesine kurgusal mantık kazandıran ilk unsur olarak kabul edilebilir.

Kurgusal mantığı sağlayan bir diğer husus ise üretilen metnin yapısıyla ilişkilidir. Üretilen bu şehir efsanesi ilginç bir şekilde yaratılış mitlerinin yapısal özelliklerini sergilemektedir. Bilindiği gibi yaratılış mitleri bir *yasak*, *yaşağın ihlali*, *ceza* ve *sonuç* bölümlerinden oluşur (Duman 2019b). Yarasa Çorbası efsanesini, “geleneksel” mitin yapısal özellikleriyle karşılaştırdığımızda benzer bir yapısal şema ile örtüştüğünü görmekteyiz:

Yasak: İnsana zarar verecek nesnelere yenmesinin yasaklanması (*Yasak Meyve*)

Yasağın ihlali: Yenilmemesi gereken nesnenin yenilmesi (*İlk Günah*)

Ceza: Enfekte olma ve salgın hastalık (*Ceza, kovulma, ölüm*)

Sonuç: Ölümler, bir “kahraman”ın sorunu çözmesi, aşının bulunması (*Kozmos*).

Bu haliyle Yarasa Çorbası efsanesi, geleneksel anlatı örgüsüne sahip olmakla birlikte, şehir efsanelerinin yayıldığı gibi ağızdan ağıza hızla yayılmaktadır. Bu durum sonucunda ise bir “sosyal gerçek” ortaya çıkmaktadır.

Sosyal gerçek, gerçekliğin göreceliğini ve gerçek kavramının belirsizliğini ifade eden kavramlardan biridir. Konu hakkında çalışma yapan Solmaz, sosyal gerçek hakkında şunları aktarır:

Toplu yaşayıştan doğan sosyal olaylar bir süre sonra toplumsal bir anlam kazanarak sosyal gerçeğe dönüşür. Sosyal olay ise; insanların topluluk halinde yaşamalarından doğan ve bütün insanların ortaklaşa gerçekleştirdikleri her türlü hareket, düşünce, duygu ve inanış tarzlarıdır. (...) Günlük yaşam gerçeği kendisini bize, özellikler ve başkalarıyla paylaşmakta olduğumuz bir dünya şeklinde sunar. (...) Bütün bu anlatıların sonucunda asıl dikkat edilecek nokta, bizlerin karmaşık bir dünyada yaşamakta oluşumuz, pek çok bilgiye ulaşmak için otoritelere dayanmak zorunda kalışımız ve bundan dolayı inançlarımız ile objektif gerçekler arasında ayırıcılıkların olabileceği ihtimalidir (Pazarlı 1979, 10 ve Krech ve Crutchfield 1980, 218’den akt. Solmaz 2004, 51).

Solmaz’ın alıntılanarak değindiği gerçekliğin subjektifliği konusu bilim felsefesi ile ilgilenen pek çok filozofun gündemini meşgul etmiştir. Gerçekliğin subjektifliğinden kasıt aslında gerçekliği yansıttığını iddia eden metinlerin otantikliğidir. Bize göre hangi tür etiketine sahip olurlarsa olsunlar gerçeklik iddiasında olan tüm metinler aslında akıp giden bir zaman diliminde gerçekleşen olay ve durumların subjektif yansımalarıdır. Solmaz’ın da ifade ettiği gibi; “*dramatik bir gösterimle gerçek arasında önemli bir fark vardır; gerçeklik kendiliğinden meydana gelir ve tekrarı yoktur; fakat dramatik gösterim bireyler üzerinde amaçlanmış bir duygusal ve zihinsel etki uyandırmak için açık olarak yönlendirilir.*” (2004, 51). Bu bağlamda, deneye bağlı bilgileri ayrı tutmak kaydıyla, koronavirüs hakkında bireyler tarafından üretilen anlatıların tamamının gerçeklikle mesafesinin aynı olduğunu ifade edebiliriz.

Söz konusu şehir efsanelerinin ortaya çıkması sürecine tekrar dönecek olursak; toplu halde yaşamaya başlayan ilk insan ile günümüz insanı arasında bilgiye ulaşma tekniği açısından bazı farklılıklar vardır. Ancak hangi dönemde ortaya çıkarsa çıksın, insanın o anda sahip olduğu teknoloji bir soruna cevap veremediğinde, “ilkel” ile “modern”⁸ arasındaki mesafe daralmaktadır. Çünkü modern insan da çözemediği bu sorunla kıyaslandığında “ilkel” bir duruma düşmektedir. Bu nedenle, farklı zaman dilimlerinde oluşturulan inanca dayalı anlatımlar, içerik ve yapı bakımından benzerlikler sergilemektedir. Yukarıda kısaca tahlil ettiğimiz Yarasa Çorbası efsanesi de bu tespit için uygun bir örnek olarak kabul edilebilir.

Mitlerin ilk oluşturulduğu dönemde de insanların doğada meydana gelen ve anlam veremedikleri olayları kurgusal bir mantık içerisinde anlamlandırma çabalarına şahit oluruz. Dolayısıyla Yarasa Çorbası efsanesi de benzer bir ihtiyaçtan doğmuştur ve tıpkı mitler gibi birer sosyal gerçek olarak kabul edilme eğilimindedir. Bu noktada, söz konusu efsaneye pek çok kişinin de inanmadığını ifade etmemiz gerekir. Ancak özellikle Yarasa Çorbası efsanesinin sosyal medyada paylaşım sayısını ve bilinirliğini gözden kaçırmamak gerekir. Ayrıca bu makaledeki amacımız, bu efsaneye inanmayan insanların inanmama

nedenleri değil değil; inanan veya en azından bu hikayeyi paylaşma ihtiyacı hisseden insanların bu tavırlarını anlamaktır.

3. Koronavirüsün kaynağını arama girişiminde bir komplo teorisi olarak değerlendirilebilecek Biyolojik Silah teorisi (bk. Baker 2020) bir diğer yaygın anlatıdır. Bu anlatı ayrıca bazı Çin merkezli haber kaynaklarında da ortaya atılmıştır. Bu haliyle Biyolojik Silah teorisi, Yarasa Çorbası efsanesini çürütme girişimi olarak kabul etmek de mümkündür. Bu anlatıya göre; Çin’de ortaya çıkan koronavirüs ABD tarafından tasarlanmıştır ve ekonomik olarak hızlı bir büyüme oranı yakalayan Çin’in gelişimi bu virüs salgınıyla engellenmek istenmiştir. Bu komplo teorisinin pek çok varyantı olmakla birlikte bir diğer yaygın varyantında ise; dünyadaki bazı “gizli güçler” tarafından, insanlığın elektronik ortama bağlı olarak, çok fazla sosyalleşmeden nasıl yaşayabileceğinin test edildiği konu edinilmiştir. Bu anlatı, Yarasa Çorbası efsanesine göre yapısal açıdan biraz daha farklı bir özelliktedir. Bu haliyle, bu anlatıyı bir komplo teorisi olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Yapısı itibariyle mit ya da efsanelerle benzerlik göstermeyen, dedikodu veya söylenti olarak değerlendirilebilecek diğer bazı metin başlıkları ise şunlardır; 1. Korona virüsün 5G teknolojisini gizleme girişimi olması, 2. Virüsün laboratuvar ortamında üretilmiş olması, 3. Dünya nüfusunu azaltma girişimi, 4. Virüsün mutasyona uğrayarak insanlığın sonunu getireceği, 5. Hükümetlerin bu salgını daha önceden bilmesi; ancak kaostan kaçınmak için bunu gizlemeleri... Virüsün kaynağı ve muhtemel etkileri hakkındaki bu teorilerin sayısı artırılabilir. Ayrıca bu dedikodu ve söylentilere virüsten korunma yolları hakkındakiler eklenecek olursa bu listenin oldukça uzayacağını tahmin etmek çok güç değildir.

Koronavirüs hakkında anlatılan iki yaygın anlatının içerikleri hakkında verdiğimiz bilgiler, bunların yayılma süreçlerinin nasıl olduğu sorusunu da merak edilen bir husus haline getirmektedir. Çünkü anlatıların yayılma araçları ve yayılırken metinlerde meydana gelen değişiklikler, bu metinlerin yerelleşerek bilinirlik ve popülerlik kazanmasını beraberinde getirmiştir.

Bağlam: Virüsten Daha Hızlı Yayılan Şehir Efsaneleri

Koronavirüs hakkındaki efsanelerin ve diğer dedikodu ve söylentilerin yayılması konusunu ilk olarak sosyal gerçek ve halk bilgisi ürünlerinin sosyal boyutu bağlamında tartışmaya açabiliriz. Böylelikle, yayılmanın hızını ve yoğunluğunu daha tutarlı bir şekilde tahlil edebiliriz.

1. Sosyal gerçeklik ile halk bilgisi ürünlerinin sosyal boyutu arasında sıkı bir ilişki vardır ve bu ilişki virüs hakkındaki anlatıların yayılmasındaki en önemli etkenlerdendir. Sosyal gerçek kavramı, insanların toplu yaşayışından kaynaklanan bir bilgi üretim sürecine işaret etmektedir. Bireysel olarak üretilen ancak zaman içerisinde kolektif bir üretim halini alan metinlerin gerçek olarak kabul edilmesi de sosyal gerçek kavramı ile ilişkilidir. Söz konusu inanca dayalı metinler olduğunda, sosyal gerçek kavramı halk bilgisi ürünlerinin sosyal boyutuyla ilişkilendirilir. Buna göre; halk bilgisi (folklor) bir toplumun sahip olduğu bilginin özüdür. Toplumun bir üyesi, toplumun genelinin sahip olduğu tüm bilgiye sahip olmazken çok sayıdaki insanın bilgi birikiminin bir araya gelmesiyle inanç ve gelenekle ilişkili kolektif bir öz bilgi ortaya çıkar (bk. Ben-Amos 1987, 6). Bu öz bilgi dogmatik bir hüviyete sahiptir; yani bilginin gerçekliğini sorgulamak için gerekli olan zihinsel süreçler, folklorik bilginin gerçekliğinin sorgulanması için kullanılmaz. Çünkü halk

bilgisi ürünleri bir ihtiyaç neticesinde ortaya çıkar ve ihtiyaç ortadan kalktığında bu ürünler de kaybolur. Dolayısıyla, şu anda var olan bu ürünlere ihtiyaç duyulmaktadır ve bu nedenle bu işlevsel araçların gerçekliğinin sorgulanması kendi içinde bir uyumsuzluk barındırır.

Yine de bir halk bilgisi ürünü olan efsaneler gibi inanca dayalı türlerin işlevlerinin değil de içeriklerinin gerçekliğini sorgulamak mümkün müdür? sorusu akıllara gelebilir. Bu noktada da şunu göz ardı etmememiz gerekir; inanca dayalı türlerin içerikleri dönemin şartlarına göre değişir ve dönem insanının inanma ihtiyacını bu şekilde karşılar –tıpkı koronavirüs anlatılarında gözlemlendiği gibi... Timothy Tangherlini'nin ifadesiyle; “efsaneler gerçekliğin inanılabilir bir şekilde yeniden kurgulanmasıyla ortaya çıkar” (1990, 372).

Mit, efsane, şehir efsanesi, söylenti ve dedikodularda sunulan gerçekliğin ortaya çıkmasında bir topluluğun tek bir organizma gibi hareket etmesi etkilidir. Söylenti ve dedikodular hakkında yaptığı çalışmasında Solmaz; söylentilerin, alıcı ve aktarıcının tek ama kolektif bir düzlemde birleşmesine vesile olduğunu ifade eder ve şunları ekler;

“Bir söylentiyi birine geçirmek hem haberleri ve hem de medyayı, mesaj ve ileticiyi birbiriyle birleştirir. Söylentinin bireysel bir öznesi yoktur ve bir söylentide birçok farklı insan aynı şeyi söyler. Ve bu yüzden bireysel parçalarının aynı anda var olmadığı bir kalabalığa dönüşürler. Söylentide namevcut bir kalabalık konuşur, bu kalabalığın üyeleri ancak bir alegori içinde görünür hale gelir.” (2006, 569).

Bu süreç, koronavirüs hakkında oluşturulan metinlerin oluşum ve aktarımında da benzer şekilde işlemiştir. Farklı paylaşım kanallarından farklı içeriklere sahip olarak paylaşılan metinler, ortak temalar noktasında birleşmiş ve bu nedenle de ortaya ortak bir bilgi üretimi çıkmıştır.

Söz konusu bir anlatının yayılması, yani aktarılması olduğu için bu başlık altında, anlatıcı ve anlatım ortamına da yer vermemiz gerekir. Bu tartışmaları anlatıcı-gerçeklik ve anlatı ortamı-gerçeklik bağlantısı üzerinden yürüterek gerçekliğine inanılan söz konusu metinlerin aktarım sürecine ışık tutabiliriz.

2. Anlatıcılara yüklenen çeşitli vasıflar, onların ürettikleri metinlerdeki gerçeklik algısını doğrudan etkiler. Bilindiği üzere, gerçekliği yansıtmada aktarıcının (bilgi kaynağı) kimliği hakkındaki tartışmalar Antik Çağ filozoflarından bu yana pek çok düşünürün ilgisini çekmiştir. Bu nedenle, burada gerçeğin niteliği ve aktarımı hakkında uzun felsefi bir tartışma yürütmektense, farklı nitelikteki anlatıcıların ürettikleri metinlerdeki gerçeklik iddialarının taraflı olduğunu doğrudan ifade edebiliriz. Bir tarihi hadiseyi anlatan vesika ile tarihi bir dönem hakkında bilgi sahibi olabildiğimiz bir edebi eser arasında, gerçekliği yansıtmaya açısından büyük bir fark yoktur. Çünkü gerçeklik kendiliğinden meydana gelir ve belirli bir anda ortaya çıkar ve kaybolur. Bu gerçekliği yansıtmaya girişimleri ise, tercih edilen dil ve metodolojiye göre tarihi vesika, gazete haberi, sosyal medya gönderisi veya edebi eser olarak şekillenir. Bu alanlardaki bilgilerin hepsi, bir gerçekliğin dramatik yorumundan başka bir şey değildir.⁹ Dolayısıyla, gerçekleşmiş bir olayı anlatan bir tarihçi, haberci ve edip arasındaki en önemli fark, onların gerçeği yansıtırken kurguladıkları metindeki estetik mesafe ve gerçekliği yansıtmaya iddialarıdır. Tarihçi estetik mesafeyi sıfır noktasına yaklaştırarak bir metin kurgularken; haberci kişisel görüşlerine yer vererek bu mesafeyi biraz daha açar; bir edip ise gerçeği soyut bir şekilde yansıtarak bu mesafeyi daha da ileri götürür.

Estetik mesafe her ne kadar gerçeklik algısının oluşmasında bu denli etkili olsa da anlatıcılara atfedilen kutsiyet, üretilen metinlerdeki gerçeklik algısını belirleyen daha

önemli bir etkidir. Yazıyla henüz tanışmamış toplumlarda belirli anlatıcılara atfedilen kutsiyet günümüzde çok yaygın bir tutum değildir. Ancak sosyal medyadaki takipçilerinin sayısı nedeniyle paylaşımları geniş kitlelere ulaşan “influencer”lar tıpkı bu kutsal anlatıcıların yaptığı gibi insanlara inanç tatmini yaşatabilmektedir. Bu nedenle tanınmış kişilerin, takma isme sahip hesapların ve ulusal televizyon kanallarının paylaştıkları koronavirüs haberleri, koronavirüsle ilgili söz konusu metinlerin yayılmasında büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, “yeni nesil anlatıcılar” olarak nitelendirilebilecek “influencer”lar ile kendisine kutsiyet atfedilen mit anlatıcıları arasında, inanılabilirlik noktasında çok büyük bir fark olmadığını ifade edebiliriz.

3. Anlatı mekanına yüklenen çeşitli vasıflar da bu ortamlarda üretilen metinlerin gerçeklik algısını doğrudan etkiler. Koronavirüs anlatıları da tıpkı mitlerde olduğu gibi kendisine “kutsiyet” atfedilen özel mekanlarda icra edilmektedir. Öyle ki anlatıların paylaşıldığı *Twitter* ve *Facebook* gibi sosyal medya platformlarından bazılarında, gerçekliği yansıtmaya noktasında daha fazla itibar edilirken *Youtube* ve *Instagram* gibi sosyal medya kanallarındaki içeriklerin güvenilirliği daha az olarak kabul edilmektedir. Yine bu duruma paralel olarak da en fazla paylaşım *Twitter* ve *Facebook* üzerinden yapılmaktadır. Bu konu hakkında Amerikan Basın Enstitüsü (American Press Institute) tarafından da bir çalışma yapılmıştır.¹⁰ Dolayısıyla, bazı sosyal medya platformlarına bir kutsiyet atfedilmesi söz konusudur. Kutsiyet, inanma ile ilişkili bir kavram ise, bu sosyal medya platformlarının –daha fazla inanıldıkları için- inanç tatmini yapılan yeni mekanlar olduğunu ifade etmede bir sakınca yoktur. Nitekim yalan haberler üzerine yapılan bazı araştırmalar da (bk. Kitta 2018) insanların inançlarının doğruluğunu teyit etmek için, bu özel mekanlardaki belirli içerikteki ve görüşteki yalan haberleri kullandıklarını göstermektedir.

Yeni nesil icracılar ve yeni nesil kültürel aktarım ortamı hakkında verdiğimiz bilgiler sosyal medya kanalıyla üretilip paylaşılan bilgilerin de –bilgi aktarıcısı ve aktarım ortamı bağlamında- aslında bir “gelenek” dahilinde şekillendiğini göstermektedir (bk. Duman 2019a). Dolayısıyla, toplumların kültürel yaşamlarının büyük kısmını oluşturan sözlü verimlerin ve bu verimlerin içinde oluştukları geleneksel dokunun, yeni kültür ortamına (internet ortamı) adapte olarak varlığını devam ettirdiğini ifade edebiliriz. Nitekim kültürel dokuyu oluşturan temel işlevlerin hiçbir zaman kaybolmayacağı, ancak güncellenerek varlığına devam edeceği halk bilimcilerin genel kabullerinden biridir.

İşlev: Yalan da Olsa Söyle yahut İnsanın İnanma İhtiyacı

Koronavirüs hakkındaki yanlış bilgilere pek çok insanın inanmasının yanı sıra bu bilgileri içeren metinlerin sürekli olarak üretilmesi “neden?” sorusunu beraberinde getirmektedir. Bu soruya cevap vermek için birkaç hususa değinmemiz gerekir. Bunlardan ilki insan zihninde var olan “arketipik korku” olacaktır. Çünkü en temel anlamda, insanların zihninde var olan ortak (kolektif) imgeleri ifade eden arketipler, söz konusu korona anlatılarının ortaya çıkış nedenlerini sorgulamak için uygun bir başlangıç olacaktır. Sonrasında ise, inanç ve bilgi arasındaki ilişkiye ve bu iki kavramı ortaya çıkaran düşünme biçimlerine kısaca değinmemiz gerekir. Bu konu hakkında yer vereceğimiz tartışmaların inanç, bilgi ve düşünce sistemlerinin felsefi arka planları ve ayrıntılı kaynakları hakkında olmadığını; sadece söz konusu kavramlar hakkında var olan çalışmalar ışığında bir halk bilimcinin değerlendirmeleri olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu tartışmalar çeşitli çalışmalarda irdelenmiştir ve yine de müstakil bir halk bilimi çalışmasında ele alınmalıdır.

1. Gündelik hayatta karşılaşılan salgın gibi olayları anlamlandırmak için insanın neden sanatsal (edebi) yaratımların sunduğu gerçekliklere ihtiyaç duyduğunu tam olarak

belirlemek güçtür. Ancak insanın algısını örgütleyen ve bilincinde var olan içerikleri düzenleyen yapılar olarak tanımlanan arketipler (bk. Jung 2009, Fedakar 2014, Ersoy, 2020) bu sorgulamada bize yardımcı olabilir. Çünkü koronavirüsle ilgili söz konusu hikayeler de tıpkı mit ve efsaneler gibi inanca dayalı anlatılardır ve insan zihninde ortak bir şekilde var olan “arketipik korku”nun sanatsal sunumlarıdır. Arketipik korku ise, kendisine olumlu ya da olumsuz bir atıfta bulunmadığımız, kolektif boyutta insanlığın ortak malı olan mutlak korkudur. Bunu Platon’un idea ve Jung’un arketip olarak adlandırdığı, kaynak itibarıyla bireyden ziyade insanlığın ortak ürünü olan mutlak yapı içerisindeki korku ideası/arketipi olarak kabul etmekteyiz. Arketipik korkunun izlerini ise ilk olarak mitlerde ve daha sonra diğer sanatsal faaliyetlerde görmekteyiz. Çünkü bu sanatsal verimler, insan bilincinde ilk andan beri var olan ideaların yansımalarıdır.

Bu sanatsal sunumlar, insanın bilinmez bir korkuyu kurgusal eserler aracılığıyla somutlaştırması/ görünür kılması ile ortaya çıkarlar. Böylece bilinmezlik ortadan kalkar ve görünür olan bir düşmanla mücadele etmek daha kolay bir hale gelir. Aslında *katarsis* olarak kavramsallaştırılan, edebi eserler aracılığıyla arınma işlevi de dolaylı olarak bununla ilişkilidir. Kurgusal eserlerin inanılır bir içerik ve formda yaratılmasının sebebi de insanların bu arınmayı yaşamak istemesidir. Başka bir ifadeyle, insanlar inanmak istedikleri metinler yaratırlar, bu yolla inançlarını tatmin ederler ve korkularından arınırlar.

Makalemizde yer verdiğimiz korona anlatılarının ortaya çıkmasının nedeni de ilk olarak bilinmez bir korku kaynağını görünür hale getirme girişimidir. Tıpkı eskatolojik mitlerin ya da kıyametle ilgili diğer anlatıların, insanın en temel korkusu olan ölüm ve ölümden sonraki hayat hakkında sunduğu bilgiler gibi, koronavirüs anlatıları da insanlara bilinmezlik hakkında bilgiler sunmayı vadederler. Böylece, bilinmezlik kurgusal düzlemde ortadan kalkar. İnsanlar bu kurguya inandıkları için rahatlar. Ayrıca, bu rahatlamının bir diğer sebebi de insanın kendini yalnız hissetmemesidir. Pek çok kişi bu hikayelere inanır; bu nedenle ortak bir inanç ortaya çıkar. Bu ortak inanç birlikteliği, insanı yalnız hissetmekten kurtarır.

2. İnanç ve bilgi kavramları ise pek çok açıdan birbiriyle çelişen ama çoğu bakımdan da birbiriyle ilişkili kavramlardır.¹¹ Söz konusu korona anlatılarında da bilgi ve inanç noktasında bir muğlaklık söz konusudur. İnsanın belirsizliklerle mücadelesi inanma ya da bilme ihtiyacını doğurur. Bu ihtiyaç neticesinde ise ilk olarak inanca dayalı metinler ortaya çıkar. Pozitif bilimlerle tanışana kadar insanın bu ihtiyacı genellikle gözlemsel bilgiye dayalı metinlerle karşılanmıştır. Mitler bu ihtiyaca istinaden ortaya çıkmıştır. Bu noktada bilgi ile inanç kavramlarını birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Bilgi, inançların oluşmasının sebebi olsa da inanç, ispatlanmış bilgiye ihtiyaç duymaz. Bu bağlamda, Baysal’ın da işaret ettiği gibi, inanç ile bilgisizlik arasında bir bağın bulunduğu ifade edilebilir. İspatlanabilir bilgi, bilimsel bir olgu halini alırken, hayal dünyasında oluşturulan ve gerçekliği ispatlanamamış bilgiler inanmaları oluşturur. Dolayısıyla eski dönemlerden itibaren insanların sahip olduğu inanmalar, temelde inanmaya konu olan durumu bilmek istemekten kaynaklanmaktadır (Baysal 2020: 141).

İçinde bulunduğumuz dönemde de ispatlanmış bilgiye ihtiyaç duymayan inançlar, yalan haber ya da sosyal medya gönderisi formunda üretilip paylaşılmakta ve birer bilgi kaynağına dönüşmektedir. Çünkü iletişim araçları, farklı bireyler tarafından üretilen ortak metinleri tekrar topluma yöneltme işlevine sahiptir. Böylece toplumların sahip olduğu bazı tutumlar ortaya çıkmaktadır ve en önemlisi ise, bu tutumların kendi öz inançlarından

kaynaklandığı imajının doğmasıdır (Solmaz 2004, 53). Böylece, bilgisizlik temelinde öncelikle bireysel boyutta ortaya çıkan inanç, paylaşımlar aracılığıyla birleşerek toplumsal bir boyuta sahip olmaktadır. Toplumun bireyleri bu paylaşımlarla karşılaşınca, ister kendi üretmiş olsun isterse olmasın, bu bilgiyi kolaylıkla kabul edebilmektedir. Daha önce de Ben-Amos'un verdiği bilgilere dayanarak ifade ettiğimiz gibi, kolektif bir bilgi üretilmektedir. Bu nedenle bu bilgi folklorik bir hüviyete sahip olmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında söz konusu anlatıları, insanların inanma ihtiyacı neticesinde ortaya çıkan, kanıtlanabilir bilgiye ihtiyaç duymayan metinler olarak görmek mümkündür. Andrea Kitta'nın da ifade ettiği gibi, yalan haber formunda üretilen değişik türdeki metinler aslında modern insanın sahip olduğu bir inanç sistemidir. İnsanlar, bu metinlere inanmak isterler (Kitta 2018); hatta bu metinlere inanmak zorundadırlar. Çünkü modern pozitif bilgi üretme kanalları, gerek duyulan açıklamaları şu an için sunmaktan uzaktır. Söz konusu korona efsanelerin sunduğu gerçeklikler, çeşitli bilimsel yayınlar aracılığıyla çürütülmüş olsalar bile bu tarz metinler üretilmeye devam etmektedir. Yarasa çorbası efsanesi özelinde, kurgusal mantık ve Çinliler hakkındaki kalıp yargılar da inancı güçlendirmektedir. Bu haliyle, koronavirüs hakkında üretilen tüm metinler aslında insanların inanç teyidi yaptıkları metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. İnsanlar gerçeğe ulaşmak için bilgi üretiminde farklı yollar takip eder ve bu yollardan biri olarak kabul edilebilecek mitik düşünce ise söz konusu anlatıların bir diğer varlık sebebidir. Mitik düşünce ile kastedilen, insanın sahip olduğu kadim düşünme tarzıdır. Ancak mit ve mitik düşünce kavramları genel olarak bu anlamdan uzak bir şekilde “ilkel bilgi üretme yöntemleri” olarak kabul edilmektedir. Bu noktada, mitlerin makus talihleri olduğunu ifade etmek mümkündür. Çünkü mitik düşünce, bir olgu ya da olayın ortaya çıkması hakkında insan zihninin görece özgür bir şekilde bilgi üretme şeklini ifade etmektedir. Bu bilgi üretim tarzında, olay ve olgular çeşitli simge ve sembollerle ifade edilmektedir. Ancak bu görece özgür düşünce önce semavi dinler tarafından din dışı olarak kabul edilmek suretiyle zayıflatılmıştır.

Mitik düşünce ikinci en büyük darbeyi ise pozitivistlikten almıştır. Deney ve gözleme dayalı bilimsel bilgi üretme düşüncesi mitik düşünceyi “bilimsizlik” gerekçesiyle göz ardı etmiştir. Çünkü buna göre çağdaş bilimin kullandığı yöntemler dışında bilgiye ulaşma tarzı olamaz. Mitik düşüncenin ürünü olan mitlerin modern manada bir bilimsel bilgi üretme kaygısı taşımadığı ise genellikle göz ardı edilmektedir. Aksine, mitik düşünce insanı mutlak gerçekliğe yönlendirecek akli melekelerin işletilmesi esasına dayanmaktadır. Bilindiği üzere, bu konuya en fazla eğilen bilim insanlarından Lévi-Strauss da mitik düşüncenin bu evrensel boyutuna dikkat çeker (Lévi-Strauss 2013). Yani mitik düşünce bir bilgi üretme yönteminden ziyade, insanların olay ve olgular karşısında neden-sonuç ilişkisine bağlı düşünce tarzıdır. Söz gelimi; kadim yaratılış mitlerinde Tanrı'nın Şeytan'ı yaratmasını konu edinen bir metin, aslında iyilik ve kötülük kavramlarının birbirinin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Tanrı iyiliği sembolize ederken, Şeytan kötülüğü sembolize eder. Mitte esas anlatılmak istenen ise iyilik ve kötülük kavramlarının birbirine bağılılığıdır; iyilik olmadan kötülüğün, kötülük olmadan ise iyiliğin anlamsız olacağıdır. Hatta Lévi-Strauss bu bakış açısını bir adım öteye götürerek, mitlerde var olan “ikili yapı” ile modern insanın bilgisayar teknolojisinde kullandığı “ikili (binary) sayı sistemi” arasında bir ilişki kurar ve “modern” insanın on binlerce yıl sonra, bu ikili sayı sistemini yeniden inşa ederek teknolojisini bunun üzerine kurduğunu iddia eder. Ayrıca, mitik düşünce karşısında alınan bu tavrın, temelde mistik bir bilginin (mesajın) rasyonel terimlerle

yeniden ifade edilmesi anlamına gelen “demythologisation” ile de ilişkili olduğunu ifade edebiliriz. Lauri Honko’nun bu kavram ve mitlere yüklenen eski ve yeni anlamlar hakkındaki görüşlerinin yer aldığı yazısını (Honko 2014, 145-153), bu makalenin okurları için yeniden hatırlatmak uygun olacaktır.

Bilindiği üzere bilim insanları tarafından koronavirüsün kaynağını, bulaşını ve tedavisini bulma noktasında bilimsel bilgi üretimi yoğun bir şekilde devam etmektedir. Elbette sorunun çözümü noktasında atılan en önemli adımlar da bunlardır. Ancak yine de başka hüviyette bilgiler üretilmekte ve bunlar da insanların sosyal hayatına yön vermektedir. Söz gelimi; virüsün kaynağını kutsal kitaplardan hareketle bulmaya çalışan bir kesim de bu bilgi üretimine başka bir pencereden bakmakta ve insanları yönlendirmektedir. Bu noktada halen tatmin olamayan insan, bir diğer bilgi üretimine de başvurmakta ve söz konusu şehir efsaneleri, dedikodu ve söylentiler de bu nedenle ortaya çıkmaktadır. Her üç bilgi üretim tarzı da anlaşılmasız olanı anlamlandırma girişimleridir. Ancak buradaki kastımız, bu bilgi üretim tarzlarının hepsinin tedaviye yönelik bilgiler üretmesi değil; virüsün kaynağının ne olduğunu anlamak istemesidir.

Sonuç

Sonuç olarak koronavirüs hakkındaki şehir efsanelerinin içeriği, ortaya çıkış süreçleri/ nedenleri ve yaratım-aktarım ortamları hakkında yaptığımız tespit ve değerlendirmeler bazı önemli sonuçları ortaya koymuştur. İlk olarak; yaptığımız taramalar neticesinde Yarasa Çorbası efsanesi olarak adlandırdığımız anlatının, koronavirüsün kaynağı hakkında üretilen anlatılardan en yaygın olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak; bu anlatının bu denli yaygınlık kazanmasının ardında, makalede ayrıntılı olarak değerlendirdiğimiz gibi, onu inanılır kılan şu unsurlar vardır: anlatının yapısı, anlatıcıların kimliği, anlatı ortamına atfedilen değerler ve son olarak insanın bilinmezi açıklama noktasında benzer refleksler sergilemesini salık veren düşünme biçimleridir. Özetle; internet ortamının “kutsal” mekanlarında genellikle kendisine “kutsiyet” atfedilen kişiler tarafından paylaşılan metinler hızlı bir şekilde paylaşımına girmekte ve bunun sonucunda inanç merkezli anlatılara dayalı bir gerçeklik oluşmaktadır. İnsanın bilinmezi görünür kılarak korkusunu giderme ihtiyacı ise söz konusu anlatıların ortaya çıkmasındaki temel motivasyon olarak kabul edilebilir.

Gerçeğin bulanıklaştığı hakikat ötesi çağda, insan her ne kadar hayatta kalma süresini uzatacak teknolojilere sahip olsa da teknolojinin yetersiz kaldığı anda, sorunların kaynağını belirleme noktasında inanca dayalı anlatıları üretmeye devam etmektedir. Dolayısıyla, koronavirüsün ortaya çıkışını anlamlandırmaya yönelik metin üretim süreci, geçmişte yaşanan mit üretiminin daha iyi anlaşılması noktasında bazı fikirler vermektedir. Buna göre, anlamlandırılmayan olgu ve olayları anlamlandırmak isteyen insanın, belirli yapılarla metinler ürettiğini anlamaktayız. Aynı zamanda, bu bilginin genel kabul görmesi için anlatı ortamı ve anlatıcı mekanizmasının ne denli önemli olduğuna şahit olmaktayız.

Koronavirüs hakkında üretilen anlatıların, bazı istisnalar haricinde, evrensel ölçekte yaygın olduğu görülmektedir. Ortak bir korku (düşman, belirsizlik, kaos) neticesinde, benzer metinlerin ortaya çıkması söz konusudur. Bu ortaklığın en önemli sebebi, çağdaş medya teknolojisinin insanlar arası iletişimi kolaylaştırmasıdır; ancak aynı zamanda, insanlığın aynı problemlere aynı şekilde çözümler araması, bu ortaklığın bir diğer sebebidir.

bidir. Bu durum Gelişme Teorisi'nin genel ilkesini akıllara getirirken; iletişim teknolojinin insanları birbirine bağlaması, koronavirüs anlatılarının ortaklık sergilemesinde Yayılma Teorisi'nin genel ilkelerine atıfta bulunmaktadır.

Bu noktada, halk bilimcilere –ve hatta sosyal bilimlerin diğer alanlarındaki bilim insanlarına- bazı görevler düşmektedir. Bunların başında çağımızın en önemli sorunlarından biri olan yalan haberlerin insanlar ve toplumlar üzerindeki etkisini azaltacak toplumsal mekanizmalar icat etmek gelmektedir. Bunun yanı sıra, yeni iletişim teknolojilerinde hayat bulan iletişim kalıplarını, metinleri, inançları, kısacası folkloru öncelikli araştırma sahası olarak belirlemek halk bilimi çalışmalarında öncelikli bir tercih olmalıdır. Çünkü bu mecralar insanların sosyalleştikleri yegâne alanlar haline gelmektedir.

NOTLAR

1. Böylesi bir bakış açısına sahip bir çalışmayı 1980'li yıllarda HIV hakkındaki folklorik unsurları ele aldığı, "At Ease, Disease: AIDS Jokes as Sick Humor" (Dundes 1987) başlıklı makalesiyle Alan Dundes'in yaptığını belirtmemizde fayda vardır.
2. <https://cfs.osu.edu/about/resources/covid-19-resources-folklorists>
3. <https://www.foxfire.org/covid-19-oral-history-project-2/>; <https://cfs.osu.edu/about/resources/covid-19-resources-folklorists>
4. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4 ; <https://teyit.org/koronavirusle-ilgili-sorular-ve-gercekler/>
5. <https://teyit.org/buyutec-cin-mutfagi-ve-koronavirus-salgini-nasil-yanlis-iliskilendirildi/>
6. Twitter ve Facebook'taki "batsoup" ve "yarası çorbası" başlık etiketlerini (hashtag) içeren paylaşımların sayısı söz konusu yaygınlık için bir kanıt olabilir. Ayrıca GoogleTrends'te aynı başlık etiketine sahip paylaşımların aranma oranları ve dönemleri de göz önünde bulundurulmalıdır: <https://trends.google.com/trends/explore?q=batsoup> ; https://trends.google.com/trends/explore?q=bat%20soup___; <https://www.twitter.com>
7. Bu hususta bilgi için bk. <https://teyit.org/buyutec-cin-mutfagi-ve-koronavirus-salgini-nasil-yanlis-iliskilendirildi/>
8. Burada kullanılan "modern" ve "ilkel" kavramları, uzun süre boyunca birbirine zıt kavramlar olarak düşünüldüğü için ve "modern" insan kendisinden farklı olanı "ilkel" olarak adlandırdığı için tırnak içerisinde kullanılmıştır. Makalenin yazarının böyle bir tasavvuru söz konusu değildir. Ayrıntılı bilgi için bk. Lévi-Strauss, 2013; Lévi-Strauss, 1994.
9. Tarih, sözlü tarih, tarih yazımı-folklor ilişkisi ve gerçeklik konusu oldukça kapsamlı bir tartışmanın konusudur. Bu konu hakkında Dursun Yıldırım'ın *Türk Bitiği* (1998) kitabında yer alan "Tarih Yazımı ve Sözlü Ortam Kaynakları" başlıklı yazı önemli değerlendirmeler içermektedir. Ayrıca Ruhi Ersoy da *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi* (2009) kitabında bu konuda görüşler bildirmiştir.
10. <https://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/survey-research/news-trust-digital-social-media/>
11. Bu ilişki, pek çok filozofun gündemini meşgul etmiştir. Ayrıca, "knowledge" ve "information" arasındaki ayrım da araştırmacıların üzerinde durdukları hususlardır. Makalemizde bilginin çeşitli anlamları ile inançla arasındaki ilişki ayrıntılı olarak ele alınmadığı için bk. Audi, 1988; Scaltsas, 2018.

KAYNAKÇA

- Audi, Robert. *Belief, Justification, and Knowledge: An Introduction to Epistemology*. Belmont, CA: Wadsworth Publication Co., 1988.
- Baker, Nick. "From the origins of the virus to how it transmits, an Australian health security expert and an immunology professor address some of the conspiracy theories and myths being shared about COVID-19" (5 Nisan 2020) 5 Nisan 2020. *SBS News*. <https://www.sbs.com.au/news/the-most-common-conspiracy-theories-about-coronavirus-debunked>
- Baysal, Nagihan. *Türk Halk Kültüründe Su*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Ben-Amos, Dan. "Toward a Definition of Folklore in Context". *The Journal of American Folklore*, (1971/84-331): 3-15.
- Deutsch, James. "The Values—and Dangers—of Folklore during a Global Pandemic" (25 Mart 2020) 5 Nisan 2020. *Folklife*. <https://folklife.si.edu/magazine/values-dangers-of-folklore-global-pandemic>

- Difonzo, Nicholas ve Bordia, Prashant (2007). "Rumor, Gossip and Urban Legends". *Diogenes* (2007/54-1):19-35.
- Duman, Mustafa. "Geleneksellik-Gerçeklik İlişkisi Bağlamında Bilginin Niteliği ve Folklorlarda Yalan Haber". *Folklor/Edebiyat* (2009a/100-4): 971-984.
- Duman, Mustafa. *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler –Mit, Destan, Halk Hikayesi-*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2019b.
- Dundes, Alan. "At Ease, Disease: AIDS Jokes as Sick Humor". *American Behavioral Scientist* (1987/30): 72-81.
- Ersoy, Elif. "Jung'un Arketip Kavramı" (y.t.y.) 5 Nisan 2020. <http://sosyoloji.com/arketip-kavrami-jungun-arketip-kavrami/3148.html>
- Ersoy, Ruhi. *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği: Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Fedakar, Pınar. "Besleyen mi, Öldüren mi: Türk Mitik Tasavvurunda Anne Arketipinin Antropomorfik Görünümleri". *Millî Folklor* (2014/26-103): 5-19.
- GoogleTrends. "#batsoup, #bat soup, #yarasa çorbasi, #yarasaçorbasi" (y.t.y.) 5 Nisan 2020. <https://trends.google.com/trends/explore?q=batsoup>
- Honko, Lauri. "Miti Tanımlama Problemi". *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar II, 3. b. Çev. Nezir Temür*. Ankara: Geleneksel Yayınları, 145-153, 2014.
- Jung, Carl Gustav . *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Kitta, Andrea. "Altrenative Health Websites and Fake News: Taking a Stab at Definition, Genre, and Belief." *JAF* (2018/131): 403-412.
- Lévi-Strauss, Claude. *Mit ve Anlam*. Çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Lévi-Strauss, Claude. *Yaban Düşünce*. Çev. Tahsin Yücel. İstanbul: YKY, 1994.
- Saklıca, Emre. "Koronavirüsle ilgili sorular ve gerçekler" (6 Şubat 2020) 5 Nisan 2020. *Teyit.org*. <https://teyit.org/koronavirusle-ilgili-sorular-ve-gercekler/>
- Scaltsas, Theodore. "Platon'da 'Doğru İnanç ve Tekilleşme (Individuation)' Olarak Bilgi". Çev. Eda Çakmak-kaya. *Dört Öge* (2018/14): 235-258.
- Solmaz, Başak. "Kitle İletişim Araçlarında Kurgulanan Gerçeğin Boyutları, Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma." *Selçuk İletişim* (2004/2): 50-56.
- Solmaz, Başak. "Söylenti ve Dedikodu Yönetimi". *Selçuk Üniversitesi SBE Dergisi* (2006/16): 563-575.
- Tangherlini, Timothy R. "It Happened Not Too Far from Here...": A Survey of Legend Theory and Characterization." *Western Folklore* (1990/49-4): 371-390.
- The Ohio State University Center for Folklore Studies Center. "Covid-19 Resources for Folklorists" (y.t.y.) 5 Nisan 2020. <https://cfs.osu.edu/about/resources/covid-19-resources-folklorists>
- TwitterHashtags. "#batsoup, #bat soup, #yarasa çorbasi, #yarasaçorbasi" (y.t.y.) 5 Nisan 2020. <https://www.twitter.com>
- WHO. "Novel Coronavirus (2019-nCoV) Situation Report – 1" (21 Ocak 2020) 5 Nisan 2020. https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf?sfvrsn=20a99c10_4
- Y.a.y. "Büyütec: Çin mutfağı ve koronavirüs salgını nasıl yanlış ilişkilendirildi?" (6 Şubat 2020) 5 Nisan 2020. *Teyit.org*. <https://teyit.org/buyutec-cin-mutfagi-ve-koronavirus-salgini-nasil-yanlis-iliskilendirildi/>
- Y.a.y. "Covid-19 Oral History Project". (16 Mart 2020) 5 Nisan 2020. *Foxfire*. <https://www.foxfire.org/covid-19-oral-history-project-2/>
- Y.a.y. "How people decide what news to trust on digital platforms and social media" (17 Nisan 2016) 5 Nisan 2020. <https://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/survey-research/news-trust-digital-social-media/>
- Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.